Een groeiplaats van Ranunculus aquatilis subsp. peltatus (Schrank) Syme in het centrum van het Hafdistrict

door

E. E. VAN DER VOO (Linschoten)
(*RIN-mededeling* no. 28)

De floristische belevenissen van de „in ruste" gaande redacteur begonnen ruim een halve eeuw geleden in de Koedood bij Rhoon. In de H.B.S.-tijd bracht het veerbootje de „Heen en Weer" ons naar de Waalhaven. Vandaar uit trokken we te voet naar de moerasvegetaties met *Orchis* species en *Pedicularis palustris* en naar de zandige plekken met *Vicia villosa*. In de studententijd botaniseerden wij een keer in de Lange Ruige Weidse polder in Hekendorp in verband met het voorkomen van *Corydalis claviculata* onder het struikgewas van de Veenpolderkade. Sindsdien zijn er vele contacten geweest. Geen herinnering spreekt evenwel sterker dan die van de ontdekkingstochten in de jonge jaren langs stoffige wegen en door ruigten met bloemen en vlinders. Die tijd is voorbij, maar des te groter is de verrassing wanneer je in het kultuurlandschap toch nog een vondst doet, die je aan vroegere evenementen herinnert.

Doordat VINK (1954) in zijn boekwerk „De Rivierstreek" een interessante beschrijving geeft van een geografisch fenomeen in de Noordzijderpolder onder Bodegraven (*fig. 1*), lag het in de lijn van de verwachting daar in botanisch opzicht iets belangwekkends te vinden. De verwachting kwam uit, want tijdens een terreinbezoek in mei 1966 trof ik in een smalle bochtige sloot een volop bloeiende vegetatie van *Ranunculus aquatilis* subsp. *peltatus* aan. Deze sloot is een gedeelte van een restwatertje van waarschijnlijk jong-holocene oorsprong. Het bouwde bij het meanderen fraai gewelfde, thans nog grotendeels ongeschonden, oeverwallen op (*fig. 2*). Het kronkelende smalle waterloopje ligt daardoor plaatselijk een paar

meter beneden het maaiveld (*fig. 3*). De kleiafzettingen van deze Horntak splitsen zich bij Zwammerdam van de kleirug van de Oude Rijn af en steken in een smalle, naar het oosten gerichte baan ruim een paar kilometer het laagveen in. Tussen de boerderij Veldzicht van de Stichtse Mije en de Noordzijdskade kan men slootje springend en over wankele, met prikkeldraad afgezette hekken klauterend de watergang volgen. Plotseling is er het einde, maar even verder duikt hij weer op langs een bochtige met struikgewas begroeide kade, die over een paar honderd meter de vorm heeft van een kleine meander. De oeverwalafzettingen zijn daar veel zwakker en slechts fragmentarisch aanwezig.

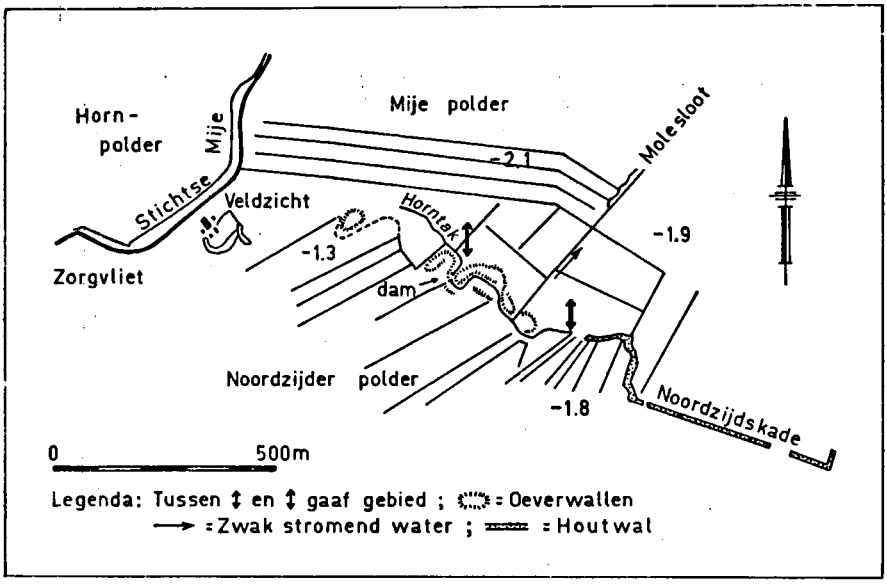

Fig. 1. De Horntak in de Noordzijderpolder nabij Bodegraven.

De Horntak heeft vóór de ontginningen in de 11e eeuw voedselrijk water uit de Oude Rijn ontvangen en waarschijnlijk ook veenwater opgenomen. Thans bevat het 50—80 cm, plaatselijk 150 cm brede loopje een paar decimeter helder, overwegend stilstaand water boven een dikke slappe modderlaag. De peilstok raakt hier vrijwel overal op 80 cm diepte de vaste bodem. Uit de omgeving kwelt water van de oeverwallen in de waterloop waardoor er periodiek een zwakke stroming kan optreden. Door de Molesloot kan water worden afgevoerd. Het oppervlaktewater van de met kunstmest behandelde hooilanden en de beweide graslanden biedt op verschillende plaatsen aan de waterkant een passend milieu aan stikstofminnende soorten zoals *Glyceria* species, *Polygonum hydropiper, Bidens* species. Het water zelf vertoont slechts zeer plaatselijk een begroeiing van *Vaucheria* (flap) en geenszins in die mate waarin deze wiersoort zich als een groengele deken in de poldersloten bij melkbochten en boerderijen manifesteert.

Het algemene aspect van de plantengroei in de watergang komt op het oog overeen met dat van een niet-vervuilde poldersloot. Tussen de bloeiende en vrucht-

dragende planten van *Nuphar luteum* (optimaal in de breedste geulen), *Potamogeton natans* (overal vegetatief), *Hydrocharis morsus-ranae* en een verspreide begroeiing van kroossoorten is plekjesgewijze open water. In en langs de slootkant domineert *Glyceria maxima*, vrijwel nergens bloeiend, in gering aantal begeleid door *Alisma plantago-aquatica, Oenanthe aquatica, Sparganium erectum, Butomus umbellatus* (sporadisch), *Rumex hydrolapathum* (sporadisch) en verder door *Juncus articulatus, Eleocharis palustris, Oenanthe fistulosa, Mentha aquatica* en tenslotte soorten die door hun aantal en de kleur van hun bloemen de oevervegetatie verlevendigen zoals *Myosotis scorpioides, Scutellaria galericulata* en *Lotus uliginosus*. Nader beschouwd bleek in juli 1970 nagenoeg overal submers *Elodea nuttallii* aanwezig te zijn, waarop nog wordt teruggekomen. Andere soorten traden in de

Fig. 2. De oeverwallen langs de meanderende Horntak.

watergang meer gedifferentieerd op. Door afdamming of versmalling is de watergang op een paar plaatsen als gevolg van bezinking ondieper. Oeverplanten zoals *Glyceria maxima* en *Equisetum fluviatile* vertonen daar een hoge abundantie. Laatstgenoemde soort kwam vrijwel uitsluitend voor in het westelijke gedeelte van de Horntak tot aan de Molesloot. Ook *Spirodela polyrhiza* was nagenoeg uitsluitend tot op dit punt te zien. *Lemna minor* nam vanaf de Molesloot sterk in abundantie af, terwijl *Sagittaria sagittifolia, Hydrocharis morsus-ranae, Ranunculus circinatus, Stratiotes aloides, Potamogeton compressus* en *Lemna trisulca*

daarentegen in het oostelijke gedeelte na de Molesloot meer aanwezig waren dan in het westen. De watergang is hier wel iets breder, maar even diep als elders terwijl zon en wind vrijer spel hebben dan op de tussen de oeverwallen ingezonken watergang. Het viel op, dat hier aan de slootkant *Ranunculus flammula, Triglochin palustris* en *Hydrocotyle vulgaris* voorkomen, die op een overgangsmilieu wijzen, hetgeen verband houdt met het naar het oosten toenemende contact tussen klei en veen. Het milieu is vermoedelijk wat minder uitgesproken eutroof door de invloed van het veen. Doordat het vee aan de vlakke slootkant gemakkelijker kan drinken dan aan de steile oeverwal kan de zoögene invloed zich hier sterker doen gelden. In dit milieu floreerden in 1966 veel *Ranunculus aquatilis* subsp. *peltatus,* met hier en daar *Hottonia palustris* en *Potamogeton trichoides.* In 1970 was de

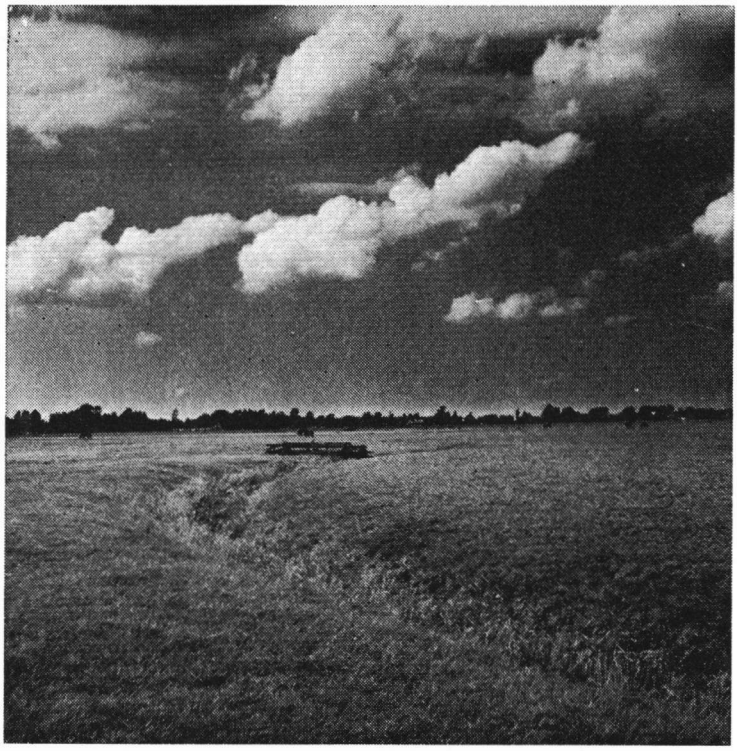

Fig. 3. De Horntak ligt duidelijk beneden het maaiveld.

Ranunculus-species niet meer te vinden en waren de beide laatstgenoemde soorten respectievelijk sporadisch en weinig in vegetatieve toestand aanwezig. Hierbij zij opgemerkt, dat *Hottonia palustris* volgens HEUKELS-VAN OOSTSTROOM (1962) in het centrale deel van Zuid-Holland ontbreekt en dat *Potamogeton trichoides* een vrij zeldzame verschijning is. Vier jaren geleden was er geen *Elodea nuttallii,* thans vult zij de watergang bijna overal op. Het is een schrale troost te weten dat in de geul met veel *Equisetum fluviatile* en veel *Elodea nuttallii* de spectaculaire soort *Ranunculus aquatilis* subsp. *peltatus* wel werd teruggevonden, maar zonder drij-

vende niervormige blaadjes en niet bloeiend. Ook *Hottonia palustris* was hier met enkele vegetatieve planten te vinden.

De westelijke grens van het verspreidingsgebied van *Ranunculus aquatilis* subsp. *peltatus* in Nederland reikt tot de lijn Terschelling-Gaasterland-Maarssen-Roosendaal-Hulst. De ca. 120 vindplaatsen met ca. 50% van het aantal vindplaatsen in Midden-Nederland wijzen op een binding met de natuurlijke wateren van rivieren en beken. Nu doet zich in het centrale gedeelte van het Hafdistrict de zeldzame toestand voor, dat een natuurlijke waterloop aanwezig is, die aan de onderhavige soort een standplaats biedt. Deze ligt enkele tientallen kilometers ten westen van de genoemde areaalgrens. Het is een bekend feit, dat een plantesoort aan de grens van haar verspreidingsgebied bijzondere eisen stelt aan het milieu. Dit geldt dan zeker voor deze min of meer geïsoleerde voorpost. In oecologisch opzicht is het daarom van veel belang de standplaats zodanig te beheren, dat de informatie over het milieu en het gedrag van de in het centrale polderland zeer zeldzame soort niet verloren gaat.

Volgens WESTHOFF & DEN HELD (1969) is de gemeenschap Ranunculetum peltati (Sauer 1947) Segal 1967 gebonden aan geheel of gedeeltelijk afgesloten rivierlopen met wisselende waterstand met een sterk anthropozoögene beïnvloeding. De associatie is vrij zeldzaam in de pleistocene districten en in het oosten van het Fluviatiele district. Deze associatie vertoont veel overeenkomst met het Callitricho-Hottonietum (R. Tx. 1937 p.p.) Segal 1965. *Callitriche* species evenwel, die voor laatstgenoemde associatie en de hogere eenheid Callitricho-Batrachion karakteristieke soorten zijn, werden in 1966 en 1970 niet waargenomen. In de Horntak is het zuivere Ranunculetum peltati eigenlijk niet aanwezig. Eerder is hier sprake van het optreden van een aantal vertegenwoordigers van associaties, zoals Potameto-Nupharetum, Potametum trichoides, Hydrocharito-Stratiotetum, die evenals de onderhavige *Ranunculus*-species aan een dynamisch milieu kunnen zijn gebonden.

Samenvattend blijkt het gebied van de Horntak in plantengeografisch, oecologisch, geomorfologisch en landschappelijk opzicht belangwekkend te zijn. Dit danken wij aan het gezonde verstand van de boeren die het land niet lieten afgraven en de slootjes schoonden. Dit laatste evenwel is een aflopende zaak, terwijl het voor het optreden van de bestaande vegetaties van belang is het aloude beheer te continueren. Het voortbestaan van het lilliput-natuurgebied is tenslotte mede urgent om in de kultuurgraslandenvlakte zoveel mogelijk de ruimtelijke variatie en stabiliteit in stand te houden.

Literatuur

HEUKELS-VAN OOSTSTROOM (bew. S. J. VAN OOSTSTROOM), 1962. Flora van Nederland, 15e druk. Groningen.

VINK, T., 1954. De Rivierstreek. Baarn.

WESTHOFF, V. & A. J. DEN HELD, 1969. Plantengemeenschappen in Nederland. Zutphen.

Summary

HEUKELS-VAN OOSTSTROOM (1962) mentions that *Ranunculus aquatilis* subsp. *peltatus* occurs in the pleistocene part of the Netherlands. In 1966 the species was found some tens of kilometers west of the western border of the area, in the centre of the polderland near Bodegraven in a small natural stream of young-holocene origin (a geographical phenomenon). The habitat of the species is a small

winding ditch containing shallow water with only periodical weak movement. The vegetation is strongly influenced by anthropozoogene factors. The species is not accompanied by the characteristic species of Callitricho-Batrachion except *Hottonia palustris*. In 1970 the species occurred in a few number of individuals as a probable consequence of an excessive development of *Elodea nuttallii*.